

Europos Sàjungos Elektros ir Dujø direktyvø ágyvendinimo Lietuvoje problemos

Vidmantas Jankauskas

*Vilniaus universitetas,
Kauno humanitarinis fakultetas,
Muitinës g. 8,
LT- 44280 Kaunas*

Straipsnyje aptariama ES Elektros ir Dujø direktyvø ágyvendinimo ES ðalyse, taip pat ðalyse kandidatëse eiga, svarstomos naujø direktyvø ágyvendinimo perspektyvos. Nagrinėjamos problemos, su kuriomis susiduria Lietuva, ágyvendindama ankstesnes ir naujasias ES Elektros ir Dujø direktyvas.

Raktapodþiai: elektros ir dujø rinkø liberalizacija, ES direktyvos

1. ÁVADAS

Pagrindinis Europos Sàjungos (ES) uþdavins – sukurti bendràjà rinkà be vidaus sienø. Tuo siekiama didinti Europos konkurencingumà globalinëje ekonomikoje, taip pat gerinti jos pilieèiø gyvenimo lygà Energetikos sektoriaus liberalizacija ir bendra ES rinka, palyginti su kitais sektoriais, kuriama lëtai nors pastaruoju metu tempai spartëja. ES direktyvos, padedanëios Europos elektros ir dujø rinkø kûrimo pagrindus, patvirtintos 1996 ir 1998 m. Jose numatytas palapsnis rinkø atvërimas konkurencijai, kartu skatinant energetikos sektoriaus ir visos Europos ekonomikos konkurencingumà. Ðios direktyvos buvo ágyvendintos visose ES ðalyse, taèiau elektros ir dujø rinkos liberalizuotos skirtingais tempais, taikant skirtingus instrumentus, o bendrajai Europos rinkai kurtis, be ðiø prieþasëiø, trukdë ir tai, kad nepakanka elektros tiekimo linijø, jungianëiø atskiras ðalis, o gamtiniø dujø sektoriuje dar atsiranda ir ilgalaikiø sutarëiø, tiekimo patikimumo bei kitø problemø.

Europos Komisija, siekdama harmonizuoti rinkos liberalizacijà ES ðalyse ir suvienodinti konkurencijos sàlygas, pasiûlë visiðkai uþbaigti artimiausią elektros ir dujø rinkø liberalizacijà – 2003 m. birþelio 26 d. priimtos 2 naujos direktyvos, nustatanëios, kad visi komerciniai vartotojai laisva rinka turëtø naudotis visose ES ðalyse jau nuo 2004 m. liepos 1 d., o gyventojai – nuo 2007 m. liepos 1 d.

Ðiame straipsnyje aptariamos ES Elektros ir Dujø direktyvos (96/92/EC ir 98/30/EC), jø reikalavimai bei tai, kaip jos buvo diegiamos ES ðalyse. Kadangi ðalys kandidatës, tapsianëios tikrosiomis ES narëmis jau 2004 m. geguþës 1 d., tarp jø ir Lietuva, taip pat privalës ágyvendinti ðias Direktyvas, straipsnyje nagrinëta, kaip sekësi jas ágyvendinti Rytø ir Vidurio Europos ðalyse.

Apþvelgus naujas Elektros ir Dujø direktyvas, iðanalizuota, kuo jos skiriasi nuo ankstesniø direktyvø ir kaip jas reikës ágyvendinti dabartinëse ir naujoiose ES ðalyse.

Galiausiai straipsnyje nagrinėjamos problemos, su kuriomis susiduria (ar susidurs) Lietuva, ágyvendindama ankstesnes ir naujasias ES Elektros ir Dujø direktyvas. Aptariamos techninës problemos, ágyvendinant Elektros direktyvà, jø sprendimo bûdai. Svarstoma, kada ir kokiomis sàlygomis galës atsirasti tikra konkurencija elektros rinkoje. Ankstesnioji Dujø direktyva taip pat ádiegta á ðalies teisinà sistemà – jos ágyvendinimo teisiniai pagrindai ir iðkylanëios problemos nagrinėjamos ðiame straipsnyje. Analizuojama pasikeitusi dujø tiekimo ið Rusijos situacija (nuo 2003 m. pradþios á ðalà dujas tiekia vienintelis tiekëjas – AB „Gazprom“, pasikeitë tarpininkas ir jo kainodaros politika), jos átaka ðalies dujø rinkai. Svarstoma galimybë Lietuvai netaikyti Dujø direktyvos reikalavimø dėl rinkos atvërimo.

2. EUROPOS SÀJUNGOS ELEKTROS IR DUJØ DIREKTYVOS

2.1. Elektros direktyva

Sëkminga elektros energetikos sektoriaus liberalizacija Anglijoje, o vëliau ir Skandinavijos ðalyse buvo puikus pavyzdys ir kitoms Europos ðalims, kad konkurencija elektros energijos gamyboje skatina gamybos efektyvumà, maþina elektros kainas – dėl to laimi vartotojas. Vertikaliai integruotoje monopolijoje (o tokios monopolijos vyravo daugumoje Europos ðaliø) monopolininkas galëdavo padengti visus kaðtus, nepaisant to, kaip efektyviai jis iðnaudodavo savo gamybos pajëgumus. Konkurencinëje rinkoje neefektyvūs gamintojai turi uþleisti vietà efektyviems, rinkos jëgos verëia gamintojus siekti ekonominio

efektyvumo, nes tik taip jie gali išlaikyti savo klientus ir padengti investicijas.

Siekdamos liberalizuoti elektros sektorių, o svarbiausiu tikslu iškelusios bendros ES elektros rinkos sukūrimą, dalys narės 1996 m. gruodžio 19 d. vienbalsiai priėmė Direktyvą 96/92/EC, kuri toliau vadinama Elektros direktyva [1]. Ši Direktyva nustatė bendrąsias taisykles, kurios turi būti atrauktos iš kiekvienos ES šalies štatutų bazė. Aišku, ES narės turi skirtingas tradicijas (vienose šalyse energetikos ūmonės privačios, kitose valstybinės, vienose šalyse taikomi vienodi socialinės paramos principai, kitose – kitokie ir pan.), todėl Elektros direktyva leido šalims daugeliu atvejų pasirinkti vieną iš galimų alternatyvų.

Pagrindinis Elektros direktyvos principas – palaipsniui elektros rinką atvėrimas, leidžiant vartotojams, pradėjant nuo stambiausiųjų ir baigiant smulkiaisiais, pasirinkti, iš ko pirkti elektros energiją. Direktyva leido šalims narėms paėmoms spręsti, kaip greitai atverti rinkas konkurencijai, nustatydama tik minimalius reikalavimus: iki 1999 m. vasario 19 d. vartotojai, kurie suvartoja daugiau nei 40 GWh elektros energijos per metus, turėjo gauti pasirinkimo teisę. Tokie vartotojai (vadinami laisvaisiais) turėjo suvartoti ne mažiau kaip 26% kiekvienoje šalyje suvartojamos elektros energijos. Vėliau pasirinkimo barjeras turėjo būti mažinamas ir 2003 m. ne mažiau kaip 35% visos elektros energijos turėjo suvartoti laisvieji vartotojai.

Laisvieji vartotojai galės pasirinkti gamintoją tik tuo atveju, jei nupirkta elektrą galės perduoti perdavimo ir skirstymo tinklais nediskriminacinėmis sąlygomis, t. y. bus įgyvendintas vadinamasis trečiosios šalies priėmimo (TDP) principas. Elektros direktyva reikalauja, kad elektros tinklų savininkai ir operatoriai leistų pasinaudoti jų tinklais trečiosioms šalims. Numatyti trys galimi pasinaudojimo tinklais variantai: reguliuojamasis TDP, sutartinis TDP ir vienintelis supirkėjas. Reguliuojamasis TDP reiškia, kad priėmimo prie tinklų sąlygos bei pasinaudojimo jais paslaugų kainos iš anksto nustatytos ir viešai paskelbtos. Sutartinis TDP reiškia, kad dėl šios sąlygų ir kainų tariamasi su tinklų savininku ar operatoriumi. Vienintelio supirkėjo modelio, kai vienas tiekėjas superka iš gamintojų elektrą visiems vartotojams, nepasirinko nė viena ES šalis. Tinklų savininkas ar jo operatorius gali neleisti pasinaudoti tinklais tik tuo atveju, jei nepakanka tinklų pralaidumo.

Elektros direktyvos priėmimo metu daugelyje ES šalių elektros perdavimo tinklai buvo dalis vertikaliai integruotos elektros energetikos monopolijos, todėl buvo būtina atvirtinti reikalavimus sudaryti vienodas pasinaudojimo tinklais sąlygas visiems rinkos dalyviams. Priešingu atveju tokios monopolijos galėtų sudaryti palankesnes sąlygas savo pagamintai elek-

trai tiekti ir diskriminuoti kitus gamintojus ar tiekėjus. Todėl Elektros direktyva reikalauja: 1) atskirti perdavimo sistemos operatoriaus valdymą nuo likusios kompanijos valdymo, 2) atskirti perdavimo ir skirstymo veiklą apskaitą nuo kitų veiklų apskaitos, 3) sukurti atitinkamus barjerus, neleidžiančius konfidencialiai informacijai nutekėti iš perdavimo sistemos operatoriaus ar kitas kompanijos dalis. Aišku, kur kas efektyviau būtų sukurti atskiras perdavimo ir skirstymo tinklų kompanijas, tačiau Elektros direktyva apsiriboja tik reikalavimu atskirti valdymą ir buhalterinę apskaitą.

ES dalys vykdo gana skirtingą aplinkosaugos ir socialinės apsaugos politiką. Jos gali remti atsinaujinančių energijos rūšių panaudojimą, nustatyti aplinkosaugos mokesčius, numatyti specialias priemones socialiai pažeidžiamoms visuomenės sluoksniams interesams ginti. Viešieji interesai gerbtini ir liberalizuotoje rinkoje, todėl Elektros direktyva leidžia ES šalims įgyvendinti viešosios politikos principus tiek, kiek tai nestabdo liberalizacijos proceso.

Kadangi liberalizacija švairiose šalyse vyksta skirtingais tempais, Elektros direktyva numato galimybę riboti neliberalizuotos šalies energetikos kompanijoms dalyvavimą liberalizuotose kaimyninėse rinkose.

2.2. Dujų direktyva

Teigiami elektros rinkos liberalizavimo pavyzdžiai, taip pat atskiri gamtinių dujų rinkos liberalizacijos pavyzdžiai (Anglija, JAV ir kt.) paskatino Europos Komisiją iškelti vieningos ES dujų rinkos sukūrimo idėją. Liberalizuoti gamtinių dujų rinką paskatino ir Europoje aukštesnės nei Šiaurės Amerikoje dujų kainos, ir dideli šios kainos skirtumai ES šalyse. Integruota rinka, kurioje vyktų dujų tiekėjų konkurencija, skatintų tiekėjus gerinti paslaugų kokybę mažiausiais kaštais, kitaip siekiant išlaikyti savo klientus. Bendroje rinkoje padidėtų tiekimo patikimumas, sumažėtų (dėl masto ekonomijos) tiekimo patikimumo užtikrinimo kaštai.

Vadovaudamiesi šiais tikslais, Europos Parlamentas ir ES Taryba 1998 m. priėmė direktyvą 98/30/EC dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, toliau vadinamą Dujų direktyva [2]. Pagrindinis Dujų direktyvos principas (kaip ir Elektros direktyvos) – palaipsniui rinkos atvėrimas, suteikiant vartotojams, pradėjant stambiausiais pramonės vartotojais, elektrinėmis ir baigiant smulkiaisiais vartotojais, o galiausiai ir gyventojais, teisę pasirinkti dujų tiekėją. Direktyva numatė minimalius rinkos atvėrimo reikalavimus, išdėstytus 3 etapais: 1) nuo 2000 m. rugpjūčio 10 d. laisvaisiais tampa visos dujas deginančios elektrinės ir stambieji vartotojai, suvartojantys daugiau kaip 25 mln. m³ dujų per metus; 1 etape rinka atveržiama ne mažiau kaip 20%; 2) iki 2003 m.

rugpjūčio 10 d. laisvaisiais vartotojais turi tapti suvartojantieji daugiau nei 15 m³ dujų per metus; 3) iki 2008 m. laisvojo vartotojo barjeras sumažinamas iki 5 mln. m³ per metus, rinka turėtų būti atverta ne mažiau kaip trečdaliu.

Laisvieji vartotojai sudaro sutartis su dujų tiekėjais, tačiau dujų vamzdynai priklauso dujų kompanijoms. Kad šios nepiktnaudžiautų savo padėtimi, Dujų direktyva reikalauja, jog būtų uptykrintas trečiosios šalies priėjimas prie monopolininko vamzdyno. Direktyva siūlo du galimus TDP būdus: 1) reguliuojamą TDP,

kai dujų transportavimo vamzdynais sąlygos ir kainos iš anksto nustatomos ir viešai skelbiamos, ir 2) sutartiną TDP, kai tiekėjai susitaria su dujų sistemų savininkais ar operatoriais dėl atitinkamų sąlygų ir kainų.

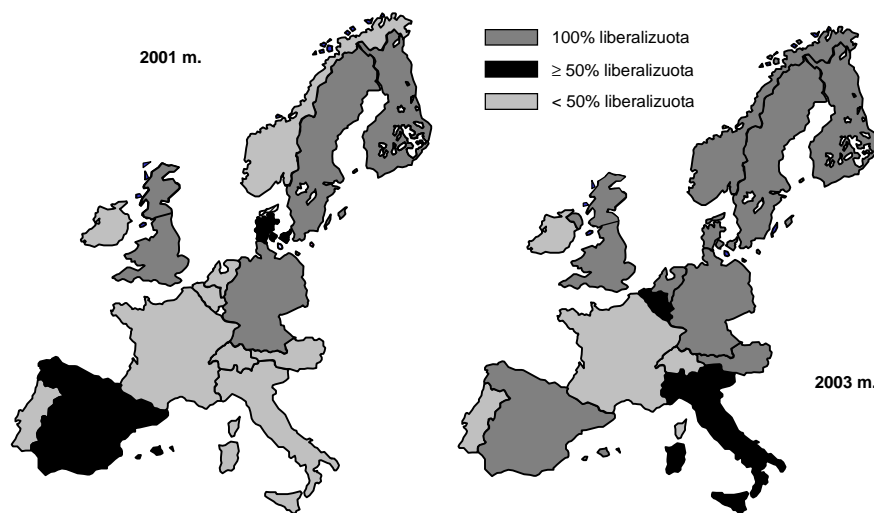
Siekiant išvengti kryžminio subsidijavimo, diskriminacijos ir kitokio konkurencijos iškraipymo, Dujų direktyva reikalauja, kad integruotos dujų ūmonės savo buhalterinėje apskaitoje pildytų atskiras sąskaitas dujų perdavimo, paskirstymo ir saugojimo veiklos rūšims, o prireikus – suvestines sąskaitas kitai, su dujomis nesusijusiai veiklai, tartum šias veiklos rūšis vykdytų atskiros ūmonės.

Dujų direktyva numatė išimtis šalims, kurios nėra tiesiogiai prijungtos prie bet kurios kitos ES narės jungtinės sistemos ir turi tik vieną pagrindinį užsienio tiekėją – jos gali atidėti rinkos atvėrimą.

3. ELEKTROS IR DUJŲ DIREKTYVŲ ĄYVENDINIMAS ES ŠALYSE

Ągyvendindamos ES Elektros ir Dujų direktyvas, daugelis ES šalių padarė pataisas savo ástatymuose, patvirtino kitus būtinius norminius aktus. Dauguma šalių atvėrė rinkas labiau negu reikalavo direktyvos, o daugelis arba visiškai liberalizavo savo rinkas, arba nustatė trumpus tokio liberalizavimo terminus. Labai sparčiai elektros rinkos atvertos pastaraisiais metais (1 pav.)

Dauguma ES šalių, skatindamos konkurenciją ir siekdamos išvengti

1 pav. Elektros rinkų liberalizacija ES šalyse

diskriminacijos, ągyvendino reguliuojamąją trečiosios šalies priėjimą prie tinklų, o perdavimo sistemų operatorius (PSO) atskyrė nuo monopolinių energetikos ūmonių (1 lent.) [3].

Visose šalyse, išskyrus Prancūziją, PSO buvo ásteigti kaip atskiri juridiniai vienetai, o kai kuriose šalyse skiriasi netgi jų nuosavybė.

Vieną konkurencinės elektros rinkos ągyvendinimo trukdžių lieka labai didelė elektros gamybos ūmonių santalka, kai 3 didžiausios ūmonės vyrauja netgi didelių šalių rinkose. Po Anglijos rinkos liberalizacijos dešimtojo dešimtmečio pradžioje joje vyravo 3 didelės kompanijos (PowerGen, National Power ir British Energy). Tikra konkurencija prasidėjo tik at-

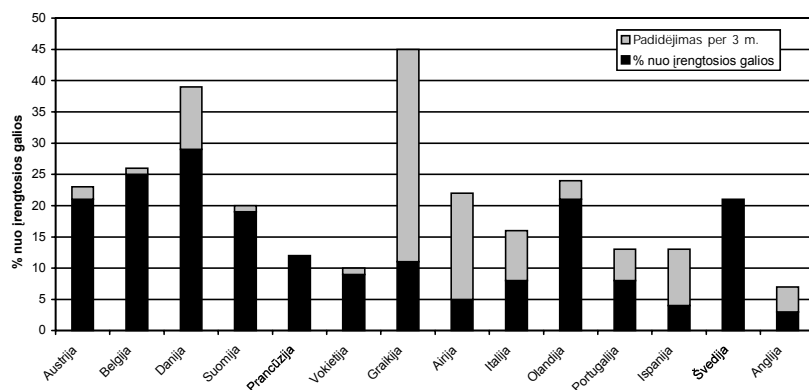
1 lentelė. Elektros direktyvos ągyvendinimas ES šalyse

Šalis	Rinkos atvėrimas 2003 m. %	Numatytas visiškai atvėrimas	PSO atskyrimas	3 didžiausių gamintojų dalis %
Austrija	100	2001	Juridiškai	45
Belgija	52	2003/7*	Juridiškai	96 (2)**
Danija	100	2003	Juridiškai	78
Suomija	100	1997	Nuosavybė	45
Prancūzija	37	–	Valdymas	93
Vokietija	100	1999	Juridiškai	64
Airija	56	2005	Valdymas	97 (1)
Italija	70	2003	Juridiškai	69
Olandija	63	2003	Nuosavybė	59
Portugalija	45	2004	Juridiškai	82
Ispanija	100	2003	Juridiškai	83
Švedija	100	1998	Juridiškai	90
Anglija	100	1998	Juridiškai	36

* Flandrija ir Valonija nusistatė skirtingus terminus.

** Skliausteliuose nurodytas gamintojų skaičius.

siradus daugiau elektros gamybos kompanijų, o šioms trims praradus vyraujančią poziciją. Todėl būtina ir toliau skaidyti didžiąsias gamybos įmones (pavyzdžiui, Italijoje skaidoma buvusi monopolinė kompanija Enel) arba padidinti tarpvalstybinių elektros tinklų pralaidumus, skatinant tarptautinę prekybą (to, iš esmės, ir siekiama Elektros direktyva). Dabartinė infrastruktūra tikrai nepakankama efektyviai prekybai elektros energija tarp ES šalių (2 pav.).

2 pav. Importo potencialas (% nuo įrengtos galios) 2002 m. ir trejų metų augimo prognozė [3]

Reguliuojamasis trečiosios šalies priėjimas prie gamtinių dujų sistemų įgyvendinamas bei šios sistemos operatoriai atskiriami ne taip sparčiai, kaip elektros energetikos sektoriuje: tik šešios ES valstybės atskyrė arba numato juridškai (arba ir keičiant savininką) atskirti transportavimo veiklą integruotose kompanijose. Ir dujų rinka dėl švairių priežasčių atverinama lėčiau nei elektros rinka (2 lent.).

Dujų rinkos plėtrą stabdo ne tik tai, kad praktiškai visose šalyse rinkoje vyrauja viena kompanija, bet ir tai, kad vis didėja importuojamų dujų dalis (3 lent.). Pagrindiniai dujų eksportuotojai – Rusija, Alžyras, Norvegija – pageidauja ilgalaikių sutarčių,

siūlo „imk arba mokėk“ tipo sutartis – tokios sutartys iškraipo rinką.

Įgyvendinus Elektros direktyvą, visose ES valstybėse, išskyrus Italiją ir Airiją, elektros kainos pramonės vartotojams sumažėjo. Kainos labiau sumažėjo tose šalyse, kur rinka buvo atviresnė ir įgyvendinta efektyvi konkurencija šalies viduje bei su užsienio kompanijomis. Kainos kitimas stambiems elektros vartotojams parodytas 3 pav.

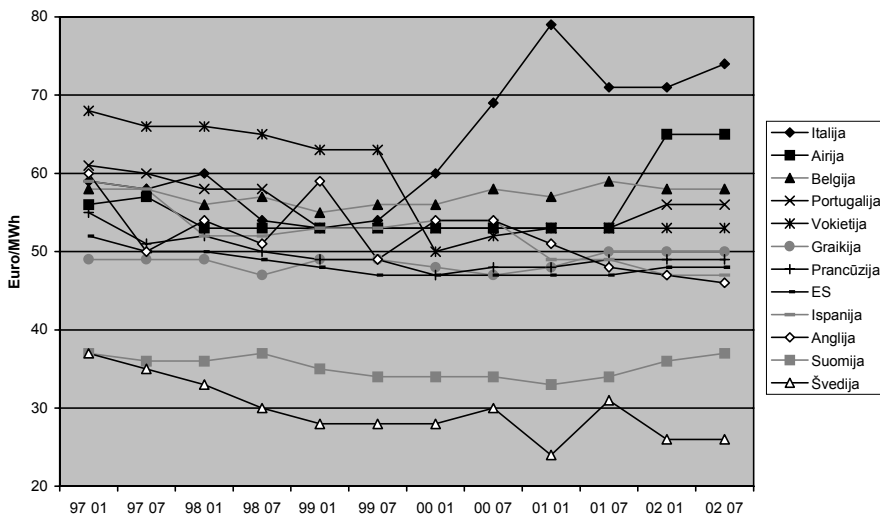
Anglijoje, kuri pirmoji liberalizavo elektros rinką, kainos pramonės vartotojams gerokai sumažėjo jau dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Per praėjusią dešimtmetį elektros kainos Anglijos pramonei sumažėjo 35%, o ES – vidutiniškai 25%. Suomijoje ir Švedijoje, kur liberalizacija prasidėjo vėliau, kainos taip pat gerokai sumažėjo: Suomijoje – 20% (skaičiuojant nuo 1995 m.), o Švedijoje – 15% (skaičiuojant nuo 1996 m.). Tai tikrai šypdinga, turint omenyje ir taip mažas kainas Skandinavijos šalyse. Vokietijoje po rinkos atvėrimo kainos sumažėjo 25% per dvejus metus.

Rodiklis	1997	2005	2010	2020
Vietinė gavyba	180	190	180	125
Poreikiai	300	380	410	435
Sutartas importas	120	180	195	190
Papildomas poreikis	–	10	35	120
Importo pajėgumai	200	200	200	200
Papildomų pajėgumų poreikis	–	–	15	110

Šalis	Rinkos atvėrimas 2003 m. %	Numatytas visišką atvėrimą	PSO atskirimas	% dujų kontroliuojamos didžiausios kompanijos
Anglija	100	1998	Nuosavybė	50
Austrija	100	2003	Juridiškai	80
Belgija	59	2003/6	Juridiškai	neį.
Danija	35	2004	Juridiškai	90
Prancūzija	20	2007	Sąskaitos	90
Vokietija	100	2000	Sąskaitos	54
Airija	82	2005	Valdymas	neį.
Italija	100	2003	Juridiškai	75
Olandija	60	2003	Valdymas	80
Ispanija	100	2003	Nuosavybė	75

Elektros kainos gyventojams sumažėjo ne taip juntamai ir tai daugiausia tose šalyse, kuriose vartotojai gali lengvai pakeisti tiekėją. Suomijoje ir Švedijoje kainos gyventojams nuo 1998 iki 2002 m. sumažėjo atitinkamai 13 ir 16%. Sumažėjimui turėjo įtakos ir tai, kad buvo atsisakyta brangių skaitiklių, o pereita prie standartinių apkrovos kreivių.

Aišku, naivu tikėtis, kad elektros kainos ir toliau mažės. Jos priklauso nuo daugelio veiksnių: kuro kainos tarptautinėse rinkose, kurių kitimo prog-

3 pav. Elektros kainų stambiems vartotojams ES dalyse kitimas [4]

nozuoti neámanoma, valstybės energetikos politikos (Euroelectric prezidentas P. Bulteel paþymėjo, kad vartotojai nepajuto elektros kainų sumaþėjimo, nes tuo pačiu metu vyriausybės didino atitinkamus mokėsčius ir subsidijas [5]).

Gamtinių dujų rinkos atvėrimo átaka dujų kainoms nėra tokia akivaizdi kaip elektros sektoriuje, já iðkraipė naftos kainų augimas, taip pat euro ir JAV dolerio kurso kitimas. Galima pastebėti, kad Anglijoje, turinèioje pakankamai savų dujų iðteklių, konkurencijos ádiegimas sálygojo ir kainų kritimá. Nuo 1990 iki 1999 m. dujų kainos pramonei sumaþėjo 45%, o gyventojams 20%. Tãèiau 2000 m. dujų kainos iðaugo beveik dvigubai, daugiausia dël pakilusio naftos kainų.

4. ELEKTROS IR DUJŲ DIREKTYVŲ ÁGYVENDINIMAS ÐALYSE KANDIDATÈSE

8 Rytų ir Vidurio Europos ádaly 2004 m. taps visateisėmis Europos Sájungos ádalimis. Ástojusios á ES jos privalės ágyvendinti ir Elektros bei Dujų direktyvas. Tãèiau dauguma ádalių kandidaèių jau ágyvendino pradinius minimalius elektros ir dujų rinkų liberalizacijos reikalavimus. Sėkmingiau ágyvendinama ES Elektros direktyva (4 lent.). Daugumoje ádalių ásteigti elektros perdavimo sistemos operatoriai kaip atskiros ámonės, ne tik su atskira buhalterine apskaita ir valdymu, kaip reikalauja Elektros direktyva. Tãèiau dujų rinka liberalizuojama kur kas sunkiau: në viena ádalis neákūrė PSO kaip atskiros ámonės.

Elektros rinkos regioninei plėtrai Rytų ir Vidurio Europos ádalyse daug geresnės sálygos nei ES ádalyse. Visose ádalyse árengtoji galia gerokai didesnė uþ ádalių pikinius poreikius, o tarp ádalių esanèios elektros perdavimo linijos leidþia importuoti ir eksportuoti daug elektros energijos (5 lent.) [6].

Áiðku, èia labiausiai trukdo tai, kad nėra elektros linijų, jungianèių Baltijos ádali su Lenkija, o Lenkija apskritai turi prasèiausias regioninės prekybos elektra techninės galimybes.

Kita vertus, prekybà elektra trukdo daugelyje ádalių nustatyti biurokratiniai barjerai: importo licencijos ar leidimai, importo kvotos. Tokiø licencijø ar leidimø netaiko tik Latvija ir Èekija [6]. Tiek vidaus, tiek regioninės elektros rinkos plėtrá stabdo beveik visose ádalyse vyraujan-

4 lentelė. Elektros ir Dujų direktyvų ágyvendinimas ádalyse ES kandidatėse 2002 m.

Šalis	Elektros		Dujų	
	rinkos atvėrimas %	PSO atskyrimas	rinkos atvėrimas %	PSO atskyrimas
Èekija	30	Juridiškai	0	Sąskaitos
Estija	10	Valdymas	80	Sąskaitos
Latvija	11	Neatskirta	0	Sąskaitos
Lenkija	51	Juridiškai	34	Sąskaitos
Lietuva	21	Sąskaitos	80	Neatskirta
Slovakija	41	Juridiškai	33	Sąskaitos
Slovėnija	64	Juridiškai	50	Sąskaitos
Vengrija	30	Sąskaitos	0	Valdymas

5 lentelė. Árengtosios galios perteklius ir importo-eksporto pajėgumai Rytų ir Vidurio Europos ádalyse

Šalis	Árengtoji galia MW	Pikinis poreikis MW	Importo pajėgumai (% nuo pirkimo poreikio)
Èekija	15 324	10 128	20
Estija	3 213	1 370	100
Latvija	2 151	1 200	> 100
Lenkija	34 552	24 208	12
Lietuva	6 156	1 700	> 100
Slovakija	8 277	4 275	60
Rumunija	19 300	8 400	12
Vengrija	8 282	5 742	> 100

èios didelės elektros gamybos kompanijos, o dujų rinkoje – dar ir didþiulė priklausomybė nuo dujų importo ið vieno ádalinio (6 lent.) [4].

Tokia didelė priklausomybė nuo dujų importo, kuris beveik visais atvejais yra tik ið Rusijos, visur

6 lentelė. Elektros ir dujų rinkos struktūra Rytų ir Vidurio Europos dalyse kandidatėse

Šalis	3 didžiausio elektros gamybos kompanijų dalis %	% dujų kontroliuojamos didžiausios kompanijos	Importuojamų dujų % (šaltinių skaičius)
Ėkija	77	99,5	97 (2)
Estija	98 (1)	80	100 (1)
Latvija	95 (1)	100	100 (1)
Lenkija	47	100	67 (1)
Lietuva	92	46	100 (1)
Slovakija	90	97	97 (1)
Slovėnija	90	100	99 (3)
Vengrija		100	75 (4)

vyraujanti viena kompanija kelia abejonių dėl Dujų direktyvos įgyvendinimo, nes laisvajam vartotojui paprasčiausiai nelieka iš ko rinktis.

5. NAUJOS DIREKTYVOS, GALUTINAI SUFORMUOJANČIOS ES ENERGETIKOS RINKĄ

Dar 1985 m. ES iškėlė tikslą sukurti bendrą Europos rinką be vidinių sienų. Energetikos sektoriaus liberalizacija, palyginti su kitais sektoriais, vėlavo, tačiau Elektros ir Dujų direktyvos, kurios buvo priimtos 1996 ir 1998 m., leido įsieti esminį įsieti, kuriant bendrą energetikos rinką. Šios direktyvų tikslas buvo palaipsniui atverti elektros ir dujų rinkas konkurencijai, kitaip padidinant energetikos sektoriaus efektyvumą ir bendrai Europos ekonomikos konkurencingumą.

Įgyvendinant Elektros ir Dujų direktyvas, Europos Komisija padarė išvadą, kad rinkos atvėrimo rezultatai buvo teigiami [7]. Kartu ji pažymėjo, kad būtina galutinai suformuoti atviros energetikos rinką. Lisabonoje posėdžiavusi Europos Taryba 2000 m. kovo 23 ir 24 d. nusprendė pritaikyti neatidėliotinas priemones elektros ir dujų rinkoms galutinai suformuoti.

2001 m. pasiūlyta direktyva, kuri papildytų Elektros ir Dujų direktyvas bei nustatytų visiško rinkos atvėrimo terminus. Po švairių svarstymų ir pataisymų 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamentas ir Europos Taryba priėmė 2 naujas direktyvas: Direktyvą 2003/54/EC dėl elektros rinkos bendrųjų taisyklių, anuliuojančią Direktyvą 96/92/EC, [8] ir Direktyvą 2003/55/EC dėl gamtinių dujų rinkos bendrųjų taisyklių, anuliuojančią Direktyvą 98/30/EC, [9].

Abi direktyvos apibrėžia vienodus visiško rinkos atvėrimo terminus, kelia vienodus reikalavimus dėl perdavimo ir skirstymo tinklų operatorių atskyrimo, štai-

sina reguliuojama trečiosios šalies priėjimą prie tinklų. Abi direktyvos reikalauja, kad jau nuo 2004 m. liepos 1 d. nepriklausomais vartotojais taptų visi komerciniai vartotojai (išskyrus gyventojus), o nuo 2007 m. liepos 1 d. visi vartotojai turėtų teisę pasirinkti tiekėją. Toks greitas visišką rinkos atvėrimą turėtų panaikinti skirtumus tarp šalių, paskatinti prekybą elektra ir dujomis be vidaus sienų.

Direktyvose siekiama, kad tinklų ir sistemų operatoriai būtų atskirti nuo kitos veiklos, kad jų pagrindinė veikla būtų skaidri. Jei PSO yra dalis bendros integruotos energetikos kompanijos, reikalaujama, kad elektrą ir dujas perduotų dukterinė kompanija, kuri bent jau juridškai, organizaciniu požiūriu ir primant sprendimus būtų nepriklausoma nuo kitų veiklų. Tai nereikia, kad perdavimo sistemos turtą turi valdyti kitas savininkas, ne tas, kuris valdo integruotą kompaniją. Direktyvose suformuluota keletas reikalavimų, paaiškinančių, ką reikėtų organizacinė ir sprendimų priėmimo nepriklausomybė. Minimalūs reikalavimai tokie:

- asmenys, atsakingi už PSO valdymą, neturi dalyvauti integruotos kompanijos struktūrose, atsakingose už gamybos skirstymo ir tiekimo veiklas;
- asmenys, atsakingi už PSO valdymą, turi sugebėti savarankiškai veikti;
- PSO turi turėti sprendimų priėmimo teises, nepriklausomai nuo integruotos kompanijos, turto valdymo, sistemos eksploatacijos ir plėtros klausimais;
- tai nedraudžia veiklos koordinavimo.

Tiesiogiai rinkos atvėrimui būtinas ne tik nepriklausomas perdavimo sistemos operatorius, būtina analogiškai atskirti ir skirstymo sistemų operatorius. Jiems direktyvose keliami tie patys reikalavimai kaip ir perdavimo sistemų operatoriams. Tačiau direktyvų reikalavimai dėl skirstymo operatorių atskyrimo turėtų būti įgyvendinti iki 2007 m. liepos 1 d., kada visi vartotojai taps laisvais.

Naujosios direktyvos nedraudžia steigti bendro operatoriaus, atsakingo už elektros ir dujų perdavimą ir skirstymą (Dujų direktyvoje numatyta, kad šis operatorius galėtų būti atsakingas ir už dujų saugojimą). Toks operatorius juridškai, organizacine forma ir priimdamas sprendimus turėtų būti nepriklausomas nuo kitų veiklų.

Nediskriminacinis trečiosios šalies priėjimas prie tinklų yra būtina sąlyga konkurencijai užtikrinti. Visuotinai priimta, kad būtinas skaidrumas, prognozuojamumas pasiekiamas, o diskriminacijos galima išvengti, taikant reguliuojamus, iš anksto paskelbtus tarifus. Naujosios direktyvos reikalauja, kad būtų taikomas tik toks, reguliuojamas priėjimas prie perdavimo ir paskirstymo tinklų (dujų sektoriuje – ir prie suskystintų gamtinių dujų sąrašinių), remiantis paskelbtais tarifais, kurie apskaičiuoti ir paskelbti iš anksto. Perdavimo ar paskirstymo sistemų operato-

riai gali neleisti pasinaudoti jø valdoma sistema treiosioms dalimis tik tada, kai trūksta pajėgumø.

Jau ankstesnėse direktyvose paþymėta apie nepriklausomo reguliavimo svarbà. Nepriklausomos reguliavimo institucijos garantuoja nediskriminacinà priėjimà prie tinklø, nes jos turi teisė ið anksto nustatyti ar patvirtinti perdavimo ir skirstymo tarifus. Tuo tarpu konkurencijos prieþiuos institucijos gali tik fiksuoti jau padarytus konkurencijos paþeidimus. Reguliavimo institucijos vaidina svarbø vaidmenà sukuriant tikrai konkurencinà rinkà ðalyje, taip pat prekiaujant elektra tarp ðaliø. Todėl naujosiose direktyvose reikalaujama, kad kiekviena ðalis àkurtø nepriklausomà reguliavimo agentūrà, kuri bûtø atsakinga uþ perdavimo ir paskirstymo tarifø arba bent jau jø skaiėdavimo metodikø nustatymà ar patvirtinimà. Ðios metodikos ir tarifai turi bûti skelbiami ið anksto, prieš jiems àsigaliojant. Reguliavimo institucijos turi bûti atsakingos uþ nediskriminacinà, efektyvià konkurencijà ir efektyvø rinkos funkcionavimà, nagrinėti rinkos dalyviø skundus dël treiosios ðalies pasinaudojimo perdavimo ar skirstymo tinklais, spręsti rinkos dalyviø ginėus.

Naujosios Direktyvos reikalauja, kad liberalizuotoje rinkoje bûtø iðlaikyta paslaugø kokybė, tiekimo garantijos bei àvertinti kiti visuomenei svarbūs interesai. Kiekviena ðalis gali nustatyti energetikos àmonėms vieðuosius àpareigojimus, susijusius su saugumu, tiekimo patikimumu, paslaugø kokybe ir aplinkosauga. Tokie àpareigojimai turi bûti aiðkiaiai apibrėpti, skaidrūs, nediskriminaciniai ir garantuoti visoms 25 ðaliø kompanijoms priėjimà prie vartotojø. Kiekviena ðalis gali reikalauti uþtikrinti gyventojams (o jei reikia – ir smulkioms àmonėms) garantuotas paslaugas, t. y. teisė gauti kokybiškà paslaugà priimtinomis kainomis.

6. NAUJØ DIREKTYVØ ÀGYVENDINIMO LIETUVOJE PROBLEMAS

6.1. Elektros direktyvos àgyvendinimas

2002 m. sausio 1 d. Lietuvoje àsigaliojo Elektros energetikos àstatymas, o tø paėiø metø liepos 1 d. – ið esmės pataisytas Energetikos àstatymas – jie padėjo teisinius pagrindus elektros rinkai Lietuvoje funkcionuoti. Ðie àstatymai visiðkai atitinka ES Elektros direktyvos nuostatas dël rinkos atvėrimo, tinklø operatoriø atskyrimo, nediskriminacinio tarifø iðankstinio nustatymo ir t. t.

Lietuvos elektros energetikos sektorius buvo restruktūrizuotas ir vietoj vienos vertikaliai integruotos monopolinės elektros energijos gamybos, perdavimo, skirstymo ir tiekimo àmonės AB „Lietuvos energija“ (tiesa, Ignalinos AE, Vilniaus ir Kauno

TE veikė kaip atskiros àmonės) atsirado elektros perdavimo tinklø àmonė, 2 skirstomøjø tinklø àmonės ir 2 papildomos elektros gamybos àmonės. Naujai àsikūrusios àmonės gavo 2 atitinkamas elektros perdavimo, skirstymo ar tiekimo licencijas. Papildomai vien 2002 m. Valstybinė kainø ir energetikos kontrolės komisija iðdavė 13 nepriklausomo elektros tiekėjo licencijø. Pagal Elektros energetikos àstatymà, laisvaisiais vartotojais tapo suvartojantieji per 20 mln. kWh elektros energijos per metus. Ðis statusas buvo suteiktas 12 vartotojø. Rinkos aktyvumas rodo, kiek laisvøjø vartotojø pakeitė tiekėjà arba bent jau su senuoju tiekėju sudarė naujà, palankesnà sutartà. Lietuvoje laisvieji vartotojai buvo gana aktyvūs – pusė jø pakeitė tiekėjà. 2002 m. laisvieji vartotojai suvartojo 20% visos šalyje suvartotos energijos. Nuo 2003 m. laisvaisiais tapo vartotojai, suvartojantys per 9 mln. kWh elektros energijos per metus, jie turėtø suvartoti per metus apie 26% elektros energijos.

Àgyvendinant naujàjà Elektros direktyvà visi komerciniai vartotojai turi tapti laisvaisiais, t. y. patys pasirinkti tiekėjà. Didþiausia problema àgyvendinant ðià nuostatà – komercinės valandinės apskaitos trūkumas. Tam reikalingos nemaþos investicijos – apie 60 mln. Lt, be kuriø smulkieji vartotojai negalės techniškai pakeisti tiekėjo.

Elektros rinkos efektyviam funkcionavimui trukdo vyraujanti Ignalinos AE, dël àvairiø susiklosėusių aplinkybiø tiekianti pigiausià (iðskyrus Kauno HE) elektros energijà. Jos patiektos à ðalies elektros tinklà energijos dalis 2002 m. kas mėnesà kito nuo 75% iki net 90% [10]. Galima tikėtis, kad situacija pasikeis uþdarius Ignalinos AE pirmàjà blokà: padidės kitø elektriniø dalis, suaktyvės konkurencija. Kitas sprendimas, skatinantis konkurencinės rinkos kūrìmà, bûtø bendra Baltijos ðaliø rinka [10]. Nors ðiuo klausimu padaryta daugybė politiniø pareiðkimø, atlikta daugybė studijø, realiai tokios rinkos atsiradimas stabdomas. Lietuvoje importui reikalingi leidimai, Vyriausybė nustato importo kvotas. Latvijoje nėra leidimø ar kvotø, taėiau perdavimo sistemos operatorius neatskirtas nuo monopolinės elektros energijos gamybos, perdavimo, skirstymo ir tiekimo àmonės. Naujasis Estijos Elektros rinkos àstatymas, àsigaliojæs 2003 m. liepos 1 d., elektros importui reikalauja licencijø. Licencija neiðduodama netgi tuo atveju, kai ðalis, ið kurios importuojama elektra, taiko skirtingus elektros gamybos kainos nustatymo principus, kurie gali iðkraipyti sàþiningà konkurencijà [11]. Kadangi Lietuvoje elektros gamybos kainos nereguliuojamos, iðskyrus atvejus, kai gamintojas vyrauja rinkoje, tokia formuluote lengva riboti lietuviðkos elektros importà.

Naujoji Elektros direktyva reikalauja ne tik atskirti perdavimo ir skirstymo veiklø sàskaitas nuo

kitose veiklose, bet ir juridiskai atskirti šias veiklas, t. y. jau 2004 m. turėtų būti atskira elektros energijos perdavimo, o iki 2007 m. ir skirstymo ūmonės. Iki šiol AB „Lietuvos energija“ be elektros energijos perdavimo, ušsiiminėjo ir rinkos operatoriaus, elektros energijos gamybos ir eksporto veiklomis.

Kiti naujosios Elektros direktyvos reikalavimai: nepriklausomo reguliuotojo ūsteigimo, perdavimo ir skirstymo tarifų iđankstinio nustatymo, griežtai apibrėžtų vieđojų interesų taikymo reikalavimai Lietuvoje jau ūgyvendinti.

6.2. Dujų direktyvos ūgyvendinimas

2001 m. liepos 1 d. ūsigaliojo Gamtinių dujų ūstatymas, ūvirtinūs ES Dujų direktyvos (98/30/EC) reikalavimus. ūgyvendinant ū ūstatymū laisvaisiais vartotojais tapo elektrinės bei stambieji vartotojai, suvartojantys per metus daugiau kaip 15 mln. m³ dujų. AB „Lietuvos dujos“ buvo pertvarkyta, atskiriant nuo jos nepagrindinės veiklos padalinius, taėiau perdavimo ir skirstymo veiklos liko vienoje ūmonėje. Pagal Gamtinių dujų ūstatymū tokiu atveju turi būti atskirtos skirtingų veiklų buhalterinės apskaitos – ū ūreikalavimū AB „Lietuvos dujos“ ūvykdė 2002 m. pradėioje. ūgyvendinant naujūjū ES Dujų direktyvū, 2004 m. turėtų būti sukurta atskira perdavimo ūmonė arba bendra dujų perdavimo ir skirstymo ūmonė, atskiriant tiekimo ir kitas veiklas.

Kai buvo svarstomas ir priimtas liberalus Gamtinių dujų ūstatymas, ū Lietuvū dujas, be AB „Gazprom“ bei jos tuometinio tarpininko „Stella Vitae“, tiekė dar ir AB „Itera Lietuva“, dukterinė tarptautinės ūmonės „Itera“, turinėios Rusijoje nemažus gamtinių dujų iđteklius, ūmonė. 2002 m. ū ūmonė pateikė Lietuvos vartotojams apie 12% dujų (iđskyrus AB „Achema“, kuriai dujos buvo tiekiamos pagal atskirū sutartū AB „Itera Lietuva“ dalis ūalies dujų rinkoje siekė apie 16%).

Tikėtasi, kad Rusijoje bus vykdomi liberalūs pertvarkymai dujų sektoriuje (panašiai, kaip ir vykstanti elektros energetikos liberalizacija), bus ūteisintas nediskriminacinis treėiosios ūalies priėjimas prie tinklų, galės didėti „Itera“ ar kitų gamtines dujas iđgaunanėio ūmonių eksporto apimtys. Taėiau 2003 m. „Itera“ nebegavo teisės tiekti gamtinių dujų ū Lietuvū, taigi liko vienintelis iđorinis dujų ū Lietuvū tiekėjas – „Gazprom“. Tokiu atveju ES Dujų direktyva leidžia ūdalims netaikyti reikalavimū dėl rinkos atvėrimo ir laisvųjų vartotojų statuso suteikimo. Dėl tokių nepalankių permainų Rusijoje ir dėl naujojo „Gazprom“ tarpininko, tiekianėio dujas ū Lietuvū, AB „Dujotekana“ grobuoniđkų kainų Lietuvos Vyriausybė galėtų svarstyti galimybę sustabdyti dujų rinkos liberalizacijū.

7. IŠVADOS

1. ES Elektros ir Dujų direktyvos (96/92/EC ir 98/30/EC), kuriomis siekiama sukurti vieningū, konkurencinū Europos energetikos rinkū, sėkmingai ūgyvendintos ES ūalyse. Jų ūgyvendinimas padėjo pagrindus konkurencijai, vartotojų pasirinkimui, paskatino energetikos kompanijas efektyviau dirbti.

2. ES Elektros direktyva sėkmingai ūgyvendinama ir ūalyse kandidatėse, nors rinkos atveriamos, perdavimo tinklų operatoriai atskiriami lėėiau nei ES ūalyse. Didelis generuojanėio galių perteklius Rytų Europos ūalyse, geri perdavimo linijų tinklai, jungiantys ūias ūalis, gali paskatinti regioninū konkurencijū. ES Dujų direktyvos ūgyvendinimū ūiose ūalyse stabdo jų priklausomybė nuo dujų importo iđ vienos ūalies (Rusijos) bei vyraujanėios monopolinės dujų kompanijos.

3. Europos Parlamentas ir Europos Taryba, siekdami sparėiau sukurti konkurencinū ES ūalių energetikos rinkū, 2003 m. birėelio 26 d. priėmė 2 naujas direktyvas, kuriomis siekiama galutinai sukurti elektros ir dujų rinkas. ūios direktyvos turėtų suvienodinti konkurencines sūlygas visose ES ūalyse, padidinti energetikos sektoriaus konkurencingumū.

4. ES Elektros direktyva (96/92/EC) Lietuvoje sėkmingai ūgyvendinama – nuo 2002 m. veikia elektros rinkas, padėti jos teisiniai pagrindai, iđskaidyta elektros energetikos monopolija. Tolesniam naujosios direktyvos ūgyvendinimui būtina juridiskai atskirti elektros perdavimo operatorius, ūdiegti komercinū apskaitū, leisianėiū laisviesiems vartotojams pasirinkti tiekėjū. Tikrai konkurencinei rinkai sparėiau atsirasti būtina sukurti regioninū Baltijos ūalių elektros rinkū, prieđingu atveju, konkurencija atsirastik ūđdarus bent vienū Ignalinos AE blokū.

5. ES Dujų direktyva (98/30/EC) ūdiegta ū Lietuvos teisinū sistemū, priimtas ūiū direktyvū atitinkančios ūstatymas, atskirta perdavimo, skirstymo ir tiekimo veiklų buhalterinė apskaita, nustatyti perdavimo ir skirstymo tarifai, ūteisinti laisvieji vartotojai. Taėiau Rusijoje neūteisinus treėiosios ūalies priėjimo prie tinklų galimybės (nuo 2003 m. ū Lietuvū dujas tiekia vienintelis ūšsienio tiekėjas – AB „Gazprom“), atsiradus tarpininkams, kurie taiko grobuoniđkū kainodarū, Lietuvos Vyriausybė gali netaikyti ES Dujų direktyvos (taip pat ir naujosios – 2003/55/EC) reikalavimū dėl rinkos atvėrimo.

Gauta
2003 09 22

Literatūra

1. The EU's Directive concerning common rules for the internal market in electricity // Official Journal of the European Communities. L27. Vol. 40. P. 20–30.

2. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva dėl gamtinių dujų bendrųjų vidaus rinkos taisyklių (98/30/EC), 1998.
3. Second benchmarking report on implementation of the internal gas and electricity market // CEC. Brussels, 2003.
4. Completing the internal energy market // Communication from the Commission; 2001/0077, Brussels.
5. Bulteel P. European electricity: looking beyond liberalisation and EU enlargement // ERA 2nd Energy Regulation and Investment Conference. Budapest, 9 May 2003.
6. Szorenyi G. Overview of competition and market opening in the ERA region // Ibid.
7. Barcelona European Council 15 and 16 March 2002. Presidency conclusions.
8. Directive 2003/54/EC of the European Parliament and of the Council Concerning Common rules for the internal market in electricity and repealing Directive 96/92/EC // Official Journal of the European Union. 2003. L 176. P. 37–55.
9. Directive 2003/55/EC of the European Parliament and of the Council concerning common rules for the internal market in natural gas and repealing Directive 98/30/EC // Ibid. P. 57–78.
10. Tiekimo saugumas Lietuvos elektros energijos rinkoje / Monitoringo ataskaita. Vilnius, 2003.
11. Kisel E. Status of electricity sector in Estonia // Round table for the Baltic Government Officials. Riga, 12–13 February, 2003.

Vidmantas Jankauskas

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE EU ELECTRICITY AND GAS DIRECTIVES IN LITHUANIA

S u m m a r y

EU Electricity and Gas Directives (96/92/EC and 98/30/EC) defined the main goal for the EU member countries to create competitive European electricity and gas markets without internal frontiers. With their implementation the background for the consumer choice, competition and improved efficiency was laid down. These Directives are under implementation in the EU accession countries, though the speed of implementation is slower. More successful is implementation of the EU Electricity Directive, as there is an excess of generation capacities and the interconnections between the Eastern and Central European countries are better developed. The implementation of EU Gas Directive in the accession countries is hindered by their high import dependence on one country (Russia) and the prevailing monopolies.

In order to speed up the opening of the European electricity and gas markets, European Parliament and European Council on June 26, 2003 passed two new Directives asking for the completion of the energy markets.

EU Electricity Directive (96/92/EC) has been successfully implemented in Lithuania: since 2002 the national monopoly was split into generation, transmission and distribution companies, the necessary legislation setting down the timing and level of the market opening and principles of the electricity market was passed and implemented.

Nevertheless, real competition is possible with the creation of a common Baltic electricity market or with the closure of the Ignalina, which prevails in the generation market.

EU Gas Directive (98/30/EC) has also been implemented in the national legislation: transmission, distribution and supply activities are unbundled, eligible consumers are defined, the network tariffs are set. As since the beginning of 2003 there is only one external gas supplier (Gazprom) and Lithuania's gas network is not connected with the gas system of any other member state, Government of Lithuania may ask for the derogation.

Key words: electricity and gas market liberalisation, EU Directives

Видмантас Янкаускас

ПРОБЛЕМЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ДИРЕКТИВ ЕС ПО ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИКЕ И ГАЗУ В ЛИТВЕ

Р е з ю м е

Директивы ЕС по электроэнергетике и газу (96/92/EC и 98/30/EC) определили основную цель стран-членов ЕС – создание конкурентоспособного рынка электроэнергии и газа без внутренних границ. С их осуществлением положены основы для конкуренции, выбора для потребителей и повышения эффективности. Эти директивы осуществляются также в странах-кандидатах ЕС, хотя и медленными темпами. Более успешно осуществляется Директива по электроэнергетике, так как в этих странах существует излишек генерирующих мощностей, а линии передачи между странами более развиты. Внедрение Директивы по газу тормозят большая зависимость этих стран от импорта газа из одной страны (России) и доминирующие монополии.

В целях ускорения открытия рынков электроэнергии и газа Европейский Парламент и Европейский Совет 26 июня 2003 г. приняли 2 новые директивы, требующие полного открытия рынков.

Директива ЕС по электроэнергии успешно осуществлена в Литве: с начала 2002 г. государственная монополия разделена на генерирующие, распределяющие и передающие компании, приняты соответствующие нормативные документы, устанавливающие сроки и уровни открытия рынка. Тем более реальная конкуренция возможна с закрытием Игналинской АЭС и/или созданием общего Балтийского рынка.

Директива ЕС по газу также включена в национальное законодательство: отделены бухгалтерские счета передачи, распределения и поставок газа, определены свободные потребители, установлены тарифы сетей. Поскольку с начала 2003 г. существует единственный поставщик газа извне (Газпром), а литовские газовые сети не связаны с сетями других стран – членов ЕС, то Литовское Правительство может рассматривать возможность не исполнять требования Директивы ЕС по открытию рынка.

Ключевые слова: либерализация рынков электроэнергии и газа, директивы ЕС